

НОМУСГА ТЕГИШ ЖИНОЯТИ МАХСУС СУБЪЕКТИНИНГ БЕЛГИСИ СИФАТИДА ШАХС ЖИНСИ МАСАЛАСИ

Насритдинова Наргиза Шокиржоновна

Жиноят ишлари бўйича Наманган шаҳар суди судьяси

E-mail: nargizanasridinova2@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20118098>

Аннотация: Ушбу мақолада номусга тегишни махсус субъектлик жиноят сифатида тан олиш имконияти кўриб чиқилади. Унда аёллик номусга тегишда биргаликда иштирокчи сифатида тан олишнинг мунозарали табиати ва унинг ҳаракатларини фақат у жавобгарликка тортилиши мумкин бўлган ҳолларда, эркаклар эса ақли заифлиги ёки вояга етмаганлик сабабли жинсий жавобгарликка тортилмайдиган ҳолларда бир гуруҳ шахслар томонидан содир қилинган номусга тегишнинг қисми сифатида таснифлашдаги қийинчиликлар таъкидланган. Муаллиф аёллик номусга тегишда иштирокчи сифатида тан олиш ва у жиноятни гуруҳ таркибида содир этганида, яқка ўзини жавобгар деб топиш ҳақидаги хулосаларини тақдим этади.

Калит сўзлар: номусга тегиш, махсус субъект, иштирокчилик, биргаликда иштирокчилик, билвосита бажарувчи.

Жиноят кодексининг 17-моддасига асосан жиноятнинг субъекти Жиноят кодексида белгиланган ёшга тўлган ақли расо шахс деб тан олинади. Жиноят кодексининг 18-моддаси 2-қисмига биноан, 14 ёш ва ундан катта ёшдаги шахс номусга тегиш учун жинсий жавобгарликка тортилади, бу эса ушбу жиноятнинг ўзига хос ижтимоий хавфлилиги, ҳатто бундай эрта ёшда ҳам тан олиними, шунингдек, уни содир этишда қасддан айбдорлик шакли билан боғлиқ.

Юқорида айтиб ўтилган хусусиятлар биргаликда жиноятнинг умумий субъектини тавсифлайди. Айбдорларнинг ҳаракатларини Жиноят кодекси алоҳида моддалари бўйича квалификация қилиш учун жиноят субъектига унинг жисмоний хусусиятлари ва фазилатлари (жинси, ёши, соғлиғи ва меҳнат қобилияти), унинг ижтимоий роли ва ҳуқуқий мақоми (мансабдор шахс, шифокор, транспорт воситаси ҳайдовчиси ва бошқалар)ни белгилаш, шунингдек, жабрланувчи (ота-оналар, болалар, она ва бошқалар) билан муносабатларини тавсифловчи махсус, аниқ талаблар қўйилади.

Ю.В. Тарасова шунингдек, қўшимча белгилар гуруҳини аниқлайди, жумладан: ўтмишда жиноят содир этиш факти; судланганлик ёки маъмурий жазо мавжудлиги; ўта хавfli рецидивист ва бошқалар [1, 109].

Маълумки, Жиноят кодексида мавжуд бўлган жиноят-ҳуқуқий нормалар уч томонлама тузилишга эга бўлиб, гипотезадан (норма қўлланиладиган шартлар), диспозициядан (жинсий қилмишнинг тавсифи) ва санкциядан (жазо тури ва миқдори) иборат.

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар учун энг катта қийинчилик Жиноят кодекси Махсус қисмининг муайян таркибида мавжуд бўлган жинсий қилмишнинг тавсифини талқин қилиш ёки содда қилиб айтганда, "билиб олиш"дир. Бунинг сабаби, аксарият жиноят таркиблари жинсий қилмишнинг ўзини тавсифлашда ҳам, муайян жиноятни содир этган шахсни тавсифлашда ҳам баъзан ноаниқ ва мавҳумдир.

Қонун чиқарувчининг бундай "мавҳум" берган қилмишининг намунаси Жиноят кодексининг 118-моддаси 1-қисми қонунининг мазмунидир: номусга тегиш, яъни зўрлик ишлатиб, қўрқитиб ёки жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланиб, жинсий алоқа қилиш.

Жиноий қилмишнинг тавсифлаш усулига асосланиб, ушбу қоида тавсифловчи диспозиция ҳисобланади, яъни у бошқа бирон бир нормага ёки норманинг бир қисмига ёки бошқа бирон бир норматив ҳужжатга ҳавола қилмайди, балки ўзи жиноятнинг моҳиятини очиқ беради. Демак, қонун чиқарувчининг фикрига кўра, Жиноят кодексининг 118-моддасининг асосий таркибида келтирилган тушунчалар ва атамалар етарлича содда ва тушунарли бўлиб, ушбу норманинг қўлланилиши (оғирлаштирувчи ҳолатларда йигирма йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазосини назарда тутди) ҳеч қандай савол туғдирмаслиги керак.

Қонун чиқарувчи қандай сабабларга кўра, "жинсий алоқа" атамасидан фойдаланишда, бу ҳаракатни ким содир этишини очиқ кўрсатмасдан жиноят таркибини тавсифлагани бизга номаълум.

"Жинсий алоқа" нима, бу атамага қандай ҳаракатлар кириши мумкин ва бу ҳаракатларни ким содир этиши мумкин?

Албатта, бу ерда нима муҳокама қилинаётганини тахмин қилиш мумкин, аммо бизнинг фикримизча, жиноят қонунчилигини қўллашда "тахмин қилиш" категорияси қабул қилиниши мумкин эмас.

Мисол учун, Россия Федерацияси Олий суди 2004 йил 15 июндаги 11-сонли қарорида "жинсий алоқа" таърифига аниқлик киритиб, жинсий алоқа остида эркак ва аёл ўртасида жинсий алоқа содир этилиши сифатида тушунилиши кераклигини таъкидлайди [2]. Бироқ, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 29.10.2010 йилдаги "Номусга тегиш ва жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришга доир ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида"ги 13-сон қарорида [3] Жиноят кодексининг 118-моддаси нуқтаи назаридан жинсий алоқа таърифи аниқланмаган. Шунингдек, "Номусга тегиш ва жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондирганлик учун жиноий жавобгарлик бундай ҳаракатлар аёл жинсидаги шахсга нисбатан ҳам, эркак жинсидаги шахсга нисбатан ҳам содир этилганда келиб чиқади" [3] деб тушунтириш берилган.

Бундан ташқари, келтирилган Пленум қарорида бир гуруҳ шахслар томонидан номусга тегиш остида... "нафақат бевосита номусга теккан ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондирган шахсларнинг ҳаракатлари, балки жабрланувчига нисбатан зўрлик ёки таҳдид қўллаш орқали уларга кўмаклашган шахсларнинг ҳаракатлари ҳам квалификация қилиниши лозим. Бунда қайд этилган жиноят таркиблари объектив томонида назарда тутилган ҳаракатларни шахсан содир этмаган, бироқ зўрлик ёки таҳдид қўллаш орқали бошқа шахсларга жиноят содир этишда кўмаклашган шахсларнинг ҳаракатлари гуруҳ бўлиб номусга тегиш ёки жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондириш жиноятининг шерик ижрочиси сифатида ЖК [28-моддасига](#) ҳавола қилинмаган ҳолда квалификация қилиниши лозим" дейилади [3]

Бу изоҳ кўпинча аёлни биргаликда иштирокчи ва шу боис, очиқчасига айтганда, номусга тегиш жинояти бажарувчиси сифатида тан олиш имконияти сифатида талқин қилинади.

Бошқача қилиб айтганда, жиноят содир этган шахс остида, Жиноят кодексининг 118-моддаси 1-қисмида таърифланган ижтимоий хавфли қилмишни, яъни жинсий алоқани содир этишга жисмонан қодир бўлмаган шахс тан олинади.

Бизнинг фикримизча, бунинг сабаби номусга тегиш жиноятининг объектив томонини талқин қилишда намоён бўлади. Номусга тегиш объектив томондан объектив жиҳатнинг бевосита жинсий қилмишнинг ўзи ва учта муқобил элемент: зўрлик, қўрқитиш ва жабрланувчининг ожизлигидан иборат мураккаб таркибли қилмиш деган ҳозирги догматик тушунчага қўшилишимиз қийин.

Ҳуқуқни қўлловчи ва аксарият ҳуқуқшунослар аёл объектив томоннинг юқорида айтиб ўтилган учта қисмидан бирини бажара олиши мумкин, демак, у номусга тегишда ҳам биргаликда бажарувчи бўлиши мумкин деган ғоядан келиб чиқишади, бу шубҳасиз жиноят ҳуқуқи доктринасига мос келади.

Бироқ, биз номусга тегиш жиноятининг бевосита моҳияти айнан аёлнинг хоҳишига қарши жинсий алоқа қилишда эканлигида деб ҳисоблаймиз, диспозицияда тасвирланган зўрлик, ёки қўрқитиш ёки ожиз аҳвол, булар шунчаки ушбу жиноятни содир этиш усуллари бўлиб, қонун чиқарувчи томонидан асосий таркибнинг зарурий белгилари сифатида киритилган ва уларнинг бажарилишининг ўзи ҳаракатларни биргаликда иштирокчилик сифатида тан олиш учун етарли эканлиги мунозарали масала ҳисобланади.

Жиноят ҳуқуқи фанида бу масала бўйича бир бирига мутлақо қарама-қарши фикрлар билдирилади.

Мисол учун, И.М. Тяжкованинг фикрига кўра, номусга тегиш субъекти махсус ҳисобланади. Бу эркак жинидаги шахс бўлиши лозим. Бир гуруҳ шахслар иштирокида номусга тегиш жиноятида, 14 ёш ва ундан катта аёл жинсидаги шахслар ҳам Жиноят кодекси 118-моддаси бўйича биргаликда иштирокчи сифатида жавобгар деб топилиши мумкин [4, 434].

Аёл фақат иштирокчи сифатида тан олиниши мумкин, деган асосли фикр мавжуд, чунки у жабрланувчи билан жинсий алоқада бўлишга биологик жиҳатдан қодир эмас.

Бу позиция номусга тегиш учун жинсий жавобгарлик каби институтнинг тарихий ва, айтиш мумкинки, жинсий асосларига тўлиқ мос келади, бу цивилизациялашган жамиятлар тараққий этиши даврида ривожланган, бунда давлат жинси ва жисмоний хусусиятларига кўра турли инсонлар ўртасидаги энг муҳим муносабатларни тартибга солишни ўз зиммасига олиб, жамият аъзоларини бир-бири билан муносабатларда ижтимоий "салмоғи"га кўра тенг деб билдирган.

Номусга тегиш жинояти аёлнинг жинсий эркинлигини, биринчи навбатда, антропологик мезонлар, хусусан, жисмоний куч бўйича, табиий равишда кучлироқ ва бақувватроқ бўлган эркакдан ҳимоя қилади. Ва фақат эркак жинсий алоқада бўлишга қодир, бунинг оқибатида аёл ҳомиладор бўлиб қолиши мумкин.

Жиноят қонунида номусга тегиш – бу жинсий алоқа эканлиги аниқ кўрсатилган, бу ўз навбатида тиббий жиҳатдан эркак ва аёлнинг муайян анатомик шаклда табиий жинсий алоқаси бўлишини тақозо этади. Жинсий эҳтиёжни қондиришга қаратилган бошқа ҳар қандай ҳаракатлар жинсий алоқа деб ҳисобланмайди [5].

Бундан келиб чиқадики, номусга тегиш қурбони фақат аёл жинсидаги шахс бўлиши мумкин.

Бизнингча, номусга тегиш жиноятига, жиноят ҳуқуқидаги жиноятни бажарувчиси сифатида нафақат уни бевосита содир этган шахс (масалан, ўғирлик ҳолатида, мулкни яширин талон-тарож қилган шахс), балки жиноят жойида бевосита ёрдам кўрсатувчи (тўсиқларни бузиш, қочиш (беркиниш) йўлларини тўғирлаш ва бошқалар) шахслар ҳам бажарувчи бўлиши мумкин деган умумий доктринани механик равишда қўллаш асоссиз ва мантиқсиздир. Шунинг унутмаслигимиз керакки, тўсиқларни бузаётган шахс ҳам, қочиш (беркиниш) йўлларини тўғирлаётган шахс ҳам ўғирликда бевосита иштирок этиши ва унинг ҳар қандай босқичини мустақил равишда амалга оширишга жисмонан қодир, бироқ, номусга тегиш жиноятида "иштирок этаётган" аёл ҳақида бундай деб бўлмади.

Замонавий миллий жиноят қонунчилиги ва суд амалиётида номусга тегиш жинояти субъекти, асосан, эркак жинсидаги шахс деган ёндашув ишлаб чиқилган. Жумладан, айрим доираларда номусга тегиш маълум бир субъект — эркак жинси иштирокидаги жиноят ҳисобланади.

Жиноят кодексининг 118-моддасида умумий субъект ғоясини қўллаб-қувватловчилар аёлнинг ҳамжиҳатликда иштирок этиш имкониятини назарда тутадилар, уларга қарши фикрловчилар эса уларни субъектлар рўйхатидан чиқариб ташлайдилар.

Е.В. Поддубная эркак билан биргаликда номусга тегишнинг объектив томони бир қисмини амалга оширган аёлни иштирокчи сифатида кўриб чиқишни таклиф қилади [6, 112]. А. П. Дьяченко жабрланувчига нисбатан жисмоний ёки руҳий зўравонлик, қайси жинсдаги шахсдан қатъи назар, фақат ёрдамчи иштирокчилик ҳисобланади ва мустақил аҳамияти туфайли ҳеч қандай тарзда биргаликда жиноят содир этиш деб ҳисобланмайди деган хулосага келади [7, 25]. Л.А. Андреева ҳам шунга ўхшаш фикрга келади [5].

В. В. Сергеев эса, аксинча, "жабрланувчиларга нисбатан зўравонлик ишлатган, аммо бирон сабабга кўра жинсий алоқа қила олмайдиган шахсларни номусга тегишда биргаликда иштирокчи сифатида жинсий жавобгарликка тортиш" мумкин деб ҳисоблайди [8,16]. А.Н. Игнатов аёлнинг ҳаракатларини ролларни тақсимлаш билан бирга жиноят содир этганлар сифатида таснифлашни таклиф қилади.

Бу нуқтаи назарлар тергов қилинаётган муаммонинг ечимининг ноаниқлигини аниқ кўрсатади. Номусга тегишда иштирокчи бўлган аёлнинг ҳаракатлари қандай квалификация қилиниши керак? Бу саволга жавоб бериш учун жиноятнинг махсус субъекти доктринасига мурожаат қилиш мумкин.

Жиноятнинг махсус субъекти моҳияти ҳақида олимларнинг қарашлари турлича. Мисол учун, В. С. Орлов, А. А. Пионтковский, А. М. Лазарев ва Г. Н. Борзенков махсус субъектни нафақат умумий субъектнинг хусусиятларига эга бўлган, балки фақат ўзига хос кўшимча фазилятларга эга бўлган шахс деб ҳисоблашади [9, 606]. Уларнинг фикрича, қонун чиқарувчи ҳар доим ҳам модда диспозициясида махсус субъектнинг хусусиятларини кўрсатмайди, балки уни билвосита, масалан, жиноятни содир этиш усулини ва ҳар бир ақли расо шахс бу жиноятни содир эта олмаслигини кўрсатадиган бошқа объектив хусусиятларни кўрсатиш орқали тавсифлайди [10, 70].

Н. С. Лейкина ва Н. П. Грабовская махсус субъектнинг хусусиятларини фақат маълум бир жиноят ҳуқуқи нормасининг диспозициясида кўрсатилган хусусиятлар билан чеклайдилар [9, 607].

Жиноят кодексининг 118-моддаси 1-қисмида жиноятчининг жинси кўрсатилмаган бўлсада, ҳуқуқшунос олимларнинг аксарияти номусга тегиш эркак жинсидаги шахс жинояти эканлигига қўшиладилар, бу содир этилган ҳаракатларнинг табиатидан далолат беради. Дарҳақиқат, номусга тегишнинг асосий элементларидан бири бу қонунга хилоф жинсий алоқа бўлиб, у аёлнинг жинсий аъзоси кириш қисми ёки қинига жинсий олатни киритиш орқали жинсий алоқа қилиш шаклида намоён бўлади. Бундан келиб чиқадики, фақат эркак жинсий алоқанинг объектив томонини амалга ошириши мумкин, аёл эса зўрлик ишлатиши ҳам мумкин.

Назарий жиҳатдан, эркакка жинсий олат, либидо, потенциал, эрекция ва жинсий ориентация каби махсус хусусиятларни бериш таклиф қилинган [11, 95]. Ф.Г. Бурчакнинг сўзларига кўра, шахсда бу қўшимча хусусиятларнинг йўқлиги, ҳатто у номусга тегишнинг объектив томонини ифодаловчи ҳаракатларни содир этган ҳолларда ҳам, унинг жинсий жавобгарлигини истисно қилади [12,135].

Биз бу нуқтаи назарга қўшила олмаймиз, боиси зўрлик ишлатиш билан боғлиқ объектив томоннинг бир қисми ноанъанавий жинсий ориентацияга эга, потенция сустигидан азият чекадиган ва ҳоказо шахслар томонидан ҳам амалга оширилиши мумкин.

Аёл Жиноят кодексининг 118-моддасида назарда тутилган ва жиноятда иштирокчилик тўғрисидаги қоидалар билан тасдиқланганидек, номусга тегиш жинояти ташкилотчиси, далолатчиси ёки ёрдамчиси сифатида ҳаракат қилиши мумкин.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, Жиноят кодексининг 118-моддасида, жабрланувчининг ожизлигидан фойдаланишни истисно қилсак, объектив томон иккита зарурий ҳаракатдан иборат: жинсий алоқа ва зўрлик ишлатиш. Аёл жинсий алоқа қилишга қодир бўлмасада, у бевосита жинсий алоқани амалга оширувчига жиноят жойида маслаҳат, кўрсатмалар бериш ва жабрланувчига нисбатан жисмоний ва руҳий зўрлик ишлатиш орқали ёрдам бериши мумкин, бу эса биргаликда жиноят содир этиш сифатида таснифланиши мумкин.

Қонун аёлни номусга тегишнинг ягона айбдори деб ҳисобланишига ҳам тўсқинлик қилмайди, агар у жиноятни ёши, ақли заифлиги ёки Жиноят кодексига белгиланган бошқа ҳолатлар туфайли жинсий жавобгарликка тортилмайдиган бошқа шахслар орқали содир этган бўлса (Жиноят кодексининг 33-моддаси 2-қисми). Бу қизиқарли вазиятни келтириб чиқаради: жиноят содир этган шахснинг қасддан ёки бепарволик туфайли содир этилган ижтимоий хавfli қилмиш учун жавобгарликка тортилиши мумкин бўлган шахс сифатида таърифига асосланиб, вояга етмаган ёки ақли заиф эркак жинсидаги шахс қонуний равишда жиноят субъекти ҳисобланмайди, шунинг учун аёлга унинг ўрнига тегишли жиноят-ҳуқуқий мақом берилади. Бу ҳолат номусга тегишнинг махсус субъекти тезисини бузади.

Махсус субъект тушунчасининг ҳуқуқий аҳамияти маълум бир жиноятни содир этиши мумкин бўлган шахслар доирасига чекловлар қўйишдан иборат. В.В. Устименко ҳақли равишда шундай таъкидлаган: "Жиноятнинг махсус субъекти — бу ақли расолиги ва ёшидан ташқари, жиноят қонунида назарда тутилган ёки ундан бевосита келиб

чиқадиган бошқа, қўшимча хусусиятга эга бўлган, ушбу қонун бўйича жавобгар бўлган шахслар доирасини чеклайдиган шахсдир" [13, 18]. Аслида, қонун аёлни номусга тегиш учун нафақат биргаликда иштирокчи сифатида, балки билвосита жиноятчи сифатида ҳам жавобгарликни назарда тутати; шунинг учун Жиноят кодексининг 118-моддасини махсус субъект билан боғлиқ жиноят деб ҳисоблаш тўғри эмас.

Шундай қилиб, номусга тегишнинг махсус субъектининг ўзига хос хусусияти сифатида шахснинг жинси масаласини ўрганиб чиқиб, биз қуйидаги хулосаларга келдик:

1. Номусга тегиш махсус субъектга эга жиноят эмас, чунки унинг объектив томонининг бир қисми жабрланувчига нисбатан жисмоний ёки руҳий зўрлик қўллаш шаклида аёл жинсидаги шахс томонидан содир этилиши мумкин, бу эса аёлнинг ҳаракатларини олдиндан тил бириктириб ёки уюшган гуруҳ таркибида номусга тегишда иштирокчи сифатида баҳолашни истисно қилмайди.
2. Қонун аёлни номусга тегишнинг ягона субъекти сифатида жавобгарликка тортишга имкон беради. Бу ҳолда, жинсий алоқанинг объектив томонини амалда бажарган шахсга эмас, билвосита субъект сифатида ҳаракат қилаётган аёлга қонуний равишда жиноят субъекти мақоми берилади. Бундай шахсни эса жиноятнинг "тирик воситаси" сифатида тавсифлаш мумкин.

Жинсий ориентацияси, жинсий алоқа қилиш қобилияти, эректил функцияси, потенцияси ёки бошқа шунга ўхшаш ҳолатлардан қатъи назар, ҳар қандай эркак жинсидаги шахс номусга тегишда биргаликда иштирокчи деб тан олиниши мумкин.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Тарасова Ю. В. Специальный субъект преступления и его значение в уголовном праве: дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ю. В. Тарасова. — Москва, 2006. — С.109. (Tarasova Yu. V. Special subject of crime and its significance in criminal law: diss. ... Cand. of Law: 12.00.08 / Yu. V. Tarasova. - Moscow, 2006. - P. 109.)
2. [https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_7932/..](https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_7932/)
3. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 29.10.2010 йилдаги "Номусга тегиш ва жинсий эҳтиёжни ғайритабиий усулда қондиришга доир ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида"ги 13-сон қарори // <https://lex.uz/en/docs/2414120> (Resolution No. 13 of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated October 29, 2010 "On judicial practice in cases of indecent assault and unnatural sexual satisfaction")
4. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1 / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. М., 2002. С. 399, 434. (Criminal Law Course. General Part. Vol. 1 / edited by N. F. Kuznetsova, I. M. Tyazhkova. Moscow, 2002. Pp. 399, 434.)
5. Андреева Л. А. Состав преступления изнасилования в советском уголовном праве: дис.... канд. юрид. наук. М., 1962. (Andreeva L. A. The elements of the crime of rape in Soviet criminal law: diss.... candidate of legal sciences. Moscow, 1962)
6. Поддубная Е. В. Изнасилование и насильственные действия сексуального характера: уголовно-правовая характеристика и квалификация: дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Е. В. Поддубная. — Москва, 2008. — С.112. (Poddubnaya E. V. Rape and violent sexual assault: criminal-legal characteristics and qualification: diss. ... Cand. of Law: 12.00.08 / E. V. Poddubnaya. - Moscow, 2008. - P. 112.)

7. Дьяченко А.П. Уголовно-правовая охрана граждан в сфере сексуальных отношений: Учебное пособие. М.: Академия МВД России, 1995. С. 25. (Dyachenko A.P. Criminal-legal protection of citizens in the sphere of sexual relations: Textbook. Moscow: Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 1995. P. 25.)
8. Сергеев В. В. Соисполнительство по советскому уголовному праву: автореф. дис. ....к.ю.н./ В. В. Сергеев. — Москва, 1972. — С.16. (Sergeev V. V. Co-execution in Soviet criminal law: author's abstract. dis. .... candidate of legal sciences / V. V. Sergeev. - Moscow, 1972. - P. 16.)
9. Энциклопедия уголовного права: состав преступления / — СПб: Издание профессора Малинина — СПб ГКА. — 2005. — Т. 4. — С.606. (Encyclopedia of Criminal Law: Elements of a Crime / — St. Petersburg: Published by Professor Malinin — St. Petersburg State Criminal Code. — 2005. — Vol. 4. — P. 606.)
10. Энциклопедия уголовного права: преступления против половой неприкосновенности и половой свободы личности / — СПб: Издание профессора Малинина — СПб ГКА. — 2011. — Т. 15. — С.70. (Encyclopedia of criminal law: crimes against sexual inviolability and sexual freedom of the individual / - St. Petersburg: Publishing House of Professor Malinin - St. Petersburg State Criminal Code. - 2011. - Vol. 15. - P. 70.)
11. Дыдо А. В. Изнасилование: проблемы уголовно-правовой квалификации: дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. В. Дыдо. — Владивосток, 2006. — С.95.(Dydo A. V. Rape: problems of criminal-legal qualification: diss. ... Cand. of Law: 12.00.08 / A. V. Dydo. - Vladivostok, 2006. - P. 95.)
12. Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву / Ф. Г. Бурчак. — Киев: Наукова думка, 1969. — С.135. (Burchak F. G. The doctrine of complicity under Soviet criminal law / F. G. Burchak. - Kyiv: Naukova Dumka, 1969. - P. 135.)
13. Устименко В,В, Специальный субъект преступления (понятие и виды): Учеб.пособие, - Харьков: Юрщ. ин-т, 1966. – С.18. (Ustimenko V.V., Special subject of a crime (concept and types): Textbook, - Kharkov: Law Institute, 1966. - P. 18)